

פרופ' שלום רוזנברג

על הניסים ועל המלחמות

ויחזק לב פרעה

דווקא כמי שציפה למלחמה וראה בה התפתחות הכרחית וחיובית, רוצה אני להתחיל את דברי בהערה שאולי לא תהיה פופולארית ביותר. חלום חלמתי, חלום אשר השאיר בי הרגשה אמוציונלית עמוקה. ראיתי את החיילים העיראקים שנשלחו לשדה המערכה, כדי להיהפך לבשר תותחים טקטי על פי תוכניותיו של הקצב מבגדד. הרגשתי את כאבם, ואת כאבם של הורים שכולים ויתומים, של הנשים שתחכינה לשווא לבעליהן. אי אפשר שלא להרגיש את יבבתה של אם סיסרא. אך בעת ובעונה אחת אי אפשר שלא לשמוע את דבריה של אותה אם מתנחמת: "הלא ימצאו יחלקו שלל, רחם רחמתיים לראש גבר". אם סיסרא משיבה אמריה לה בהצלחת בנה. נחמתה היא נחמה ברצח, שלל וביזה. היא אינה מבינה שבדבריה חרצה משפט בנה. היא אינה מבינה שהולך ומתגשם כאן צו הצדק: "כאשר שיכלה נשים חרבך, כן תשכל מנשים אמך". באי הבנה זו מקורה – באופן חלקי לפחות – של הטרגדיה הפוקדת את ארצות ערב, ושל האומללות שהן מביאות על עצמן.

חביבה על הדרשנים ההשוואה עם מצרים המקראית: "ואני אקשה את לב פרעה, והרביתי את אותותי ואת מופתי". בבשורת "חיזוק" לבו של פרעה היה ללא ספק מסר כפול. היתה בה הבטחה, אך גם התראה, התראה לעם ישראל שתהליך הפדות לא יהיה קל כלל וכלל, ולהיפך, אף "תכבד העבודה על האנשים". "חיזוק" לבו של פרעה הוא אכן אחד מאותות ההשגחה, אות המתרחש לפנינו. אולם אנו חייבים ללמוד ממנו, לדעתי, פן נוסף. המפרשים שואלים על הצדק שבמכות. האמנם יש להעניש אדם שאיבד את הבחירה החופשית? תשובות שונות ניתנו בנדון. נדמה לי

שהמציאות שלפנינו לומדת מן העבר, ונמצאת מלמדת. בלשונו המודרנית, "חיזוק" לבו של פרעה הוא בבחינת גזירה טקטית מן השמים, אולם הוא מבטא שאיפה ונטייה אסטרטגית, הנטועה עמוק בליבו של פרעה הקלאסי והמודרני.

אין ספק שהחלטותיו של סדאם חוסיין מסתברות יותר ויותר כאוויליות. זהו מהותו של "חיזוק" הלב: פעולות בלתי רציונליות הגורמות להרס עצמי. מן החוץ יכולים אנו לקבוע בקלות שלפנינו טעות בשיקול וריצה לקראת התאבדות. אולם מאחורי הטעות הטקטית הזאת שקועה תבונה מעוותת, אותה עלינו לנסות ולהבין. תבונה זאת היא מכלול הערכים שבבסיס החלטותיו של השליט. זאת התבונה הבאה לענות על הדילמה הבסיסית של החברה המוסלמית.

ואתם תחרישון

הקביעה "אתם תחרישון" היא הניגוד המוחלט ל"חיזוק" הלב. פירושה הוויתור על הרווחים הפסיכולוגיים וההטבות של המלחמה. חלק מן ההתנגדות ל"איפוק" מובן על בסיס וויתור זה. וכך אומר פרופ' מרטין ואן קרפלד בראיון במוסף "הארץ":

אין כנראה תחליף למלחמה: לא שלטון עולמי, לא בית משפט בין-לאומי, לא גביע העולם בכדורגל ולא חינוך פציפיסטי. שום דבר אינו תחליף למלחמה, ואינני אומר את הדברים כי אני מיליטריסט. בחשבון אחרון המלחמה היא מותר האדם: אותו אירוע יחיד בחיי החברה והאדם שבו האדם יכול להפעיל את כל מה שיש לו, ובמובן זה להיות בן אדם אמיתי ושלם. זו היתה ההשקפה הנורמאלית על המלחמה מאז הומרוס ועד ניטשה...

המלחמה היא ההזדמנות הגדולה של האדם להשתמש בכל מה שיש לו; בכל הדברים האחרים התמודדנו חלקית, יש אסור ומותר. רק מי שאינו פוחד מהמוות חופשי באמת. רק מבחינתו לא קיימים עוד שום איומים, שום אילוצים, שום הבטחות. לכן אדם חופשי באמת רק כאשר הוא במלחמה. האלמנט הזה, שהמלחמה היא הנאתו הגדולה ביותר של האדם, חיוני להבנתה.

בדברים האלה נשמעים במישרים ובעקיפין הדים מהגותו של היגל, בייחוד בפרק הקלאסי על האדון והעבד, בספרו "פנומנולוגיה של הרוח". אולם, למרות קיצורו וקיטועו של הראיון העיתונאי, נשמעים כאן הדברים חיים ומלאי התלהבות. ואנו חייבים לערוך חשבון נפש ולשאול: האם יתכן כי משהו יהיה חופשי, למרות שהוא מאמין באסור ומותר. האם האדם האמיתי הוא רק זה הנמצא מעבר לטוב ולרע? האומנם זהו מותר האדם?

כאן מצטייר בעיני פירושו העמוק של "ואתם תחרישון". הגאולה הראשונה, "אם כל הגאולות", חייבת היתה להעשות ללא התערבות ישראל. עצם ההתערבות, נטילת הנשק, המלחמה, יש בה פסול, למרות שלפעמים היא מצוה, למרות שמדובר במאבק לשחרור לאומי, בהגנה עצמית, במלחמה צודקת מאין כמוה. חייבים היינו להימנע, להחריש, כדי לאפשר הופעתה של מחשבה חדשה, לפיה המלחמה היא ביטוי לכל החייתי שיש באדם, ומותר האדם דווקא בשלום. תיאורו של ואן-קארפלד מתאר יפה דו־קרב, ואולי את תאוות המלחמה מנקודת מבטם של המלך, של האביר שעל הסוס, של האלוף שבצריח, אך לא מנקודת מבטו של החייל. החייל קופץ אולי בתחילה שתי משבצות, אולם אחר כך בקושי הוא זז אחת. על אותם כלי שחמט מיוחסים, הנכנסים להיסטוריה, אומר הראי"ה (אורות, עמ' טו):

נכתם עוון שופכי הדמים, מלכי אדמה הזדים וכל מרגיזי ארץ... והכפרה מוכרחה לבוא: ביטול כללי לכל מכוונות התרבות של עכשיו, עם כל שיקרן ותרמיתן, עם כל זוהמתן הרעה וארסן הצפעוני. נחש הצפע ניזון מאותה תרבות שהחלה בהומרוס ושיאה אצל נִיטְשֶׁה.

האיפוק שבמלחמה, המניעה לפעמים מלשחק שחמט מעין זה, הוא בעיני לא רק ביטוי לאנושיותנו, אלא אף לציוניותנו. ציונות פירושה פעולה בהיסטוריה ובאמצעים רציונאליים. פרופ' דן מירון קרא מעל דפי העתונות קריאה ציונית: "אם יש צה"ל – יופיע מיד" (הארץ, 14.2.91): "החוכמה והתבונה שעליהן מדבר ראש הממשלה, הן בדיוק אלו שהציונות עמלה במשך כמה דורות להוציאן מלבו של היהודי".

אומנם כן, במאמרו על המלחמה עומד הראי"ה על מהותה של המהפכה הציונית, שהגיעה לשיאה עם סיום מלחמת העולם הראשונה: "קנאת עם מתגברת, הכרת עצמותה מתגדלת, היא יודעת כבר שיש לה ארץ, שיש לה שפה, ספרות, שיש לה צבא" (אורות: טו). אבל הראי"ה האמין שבעידן המודרני ניתן יהיה לנהל מדיניות ללא מלחמות. אם לקבל את דברי הרב, עלי לתקן את דבריי לעיל. המלחמה איננה משהו חייתי. היא משהו אינפנטילי. היא היתה שייכת לעידן אחר, פרימיטיבי יותר של האנושות: "מעמד-העולם שהלך במרוצתו אז, שהיתה המלחמה כל כך נחוצה בר" (אורות: יד). ואומנם כן, המקרא מלא בגיבורים "הגדולים שאנו מתיחסים אליהם בידידות וגדולת-קודש", אולם הם שייכים לעידן של מלחמה הכרחית. וכך, מלמד אותנו הראי"ה, מקבלים דברי דוד אור אחר: "גם כי אלך בגיא-צלמות לא אירא רע". דוד חי במלחמה, "מלחמת קיומם, מלחמת קיום האומה". המלחמה היא גיא הצלמוות שהאדם הולך בו. כשדוד נמצא בו הוא מכריז "לא אירא רע". בפירושו של הראי"ה: "ידעו בעומק החשך לבחור בטוב ולסור מן הרע". כפי שלימד אותנו הרב, "אותן הנשמות החזקות חוזרות לחיות בנו כימי עולם". זוהי התחייה הציונית. אולם גם בגיא צלמוות זה חייבים אנו להבחין בין טוב לרע. וקודם כל, בטוב וברע עם עצמנו.

אין ספק שהציונות כולה היא מסכת "ביקורת התבונה הגלותית". אולם אין זה אומר שאנו חייבים לקלוט את התבונה הפוליטית המצוייה. לא האירופאית, ואפילו לא זאת המצוייה בחלק זה של העולם. מאז התחלת נסיון המפרץ, מהדהד בחלל עולמנו צמד המילים המציין את הצד הצבאי שבקונפליקט: איפוק והרתעה. מן הראוי לשים לב שצמד מילים זה קשור בצורה מיסטרית מאוד באותם טילי הדמה שהאמריקאים נוהגים להפציץ מדי פעם בפעם. כדי להסביר זאת ארשה לעצמי למתוח קצת את המינוח הפילוסופי. כפי שלימד אותנו בעל "ביקורת התבונה הטהורה", עמנואל קאנט, יש תופעה ויש דבר כשהוא לעצמו. לפעמים מפציצים משגרי דמה, תופעות. איפוק והרתעה יכולים להיות ממשות, אך יכולים גם להיות תופעה, בין שמשתמשים בה למטרות חוץ, בין שעושים זאת

למטרות פנים. איפוק והרתעה הם שני צדדים – פנימי וחיצוני – של הכוח. בגלות לא היה איפוק. היתה חולשה. רק כשיש בי כוח יכול אני להפעיל איפוק. הברירה היתה כניעה או התנגדות פסיבית. כמו בגטו וורשה, המקסימום, על פי רוב היה, מאבק של התאבדות. אנו בארץ מסוגלים לאיפוק. האיפוק הוא היצירה הציונית בה"א הידיעה. הצד השני הוא ההרתעה, השתקפותו החיצונית של הכוח. וכאן שוב מלכודת. אף החלש יכול להרתיע. זהו סוג הרמאות שאנו לומדים בכל מישורי החיים, רמאות תלויה לפעמים בשליטה בשרירי פנינו בלבד. האיפוק היה כאן תוצאה של שיקול קר. גם הרצון שלא לפגוע בקואליציה, וגם, אין ספק, משום שלא היתה משמעות רבה לתגובה רגילה, במצב של "קם ליה בדרכה מיניה", במצב של התקפה מוחצת מצד האמריקאים ובעלי בריתם. תגובה מסוג אחר היתה מסכנת, ללא ספק, סכנה רבה מדי אותנו ואותם. במצב כזה, ענישה או פעילות מרתיעה מאבדת את האפקטיביות שלה, ושכרה ייצא בהפסדה. מן המלחמה הזאת למדנו שוב, שצרכי הביטחון שלנו חייבים לחזור לעדיפותם הנכונה. אין ספק שעלינו לשמור על בטחוננו ועל האינטרסים שלנו, למרות הגנאי שיש במילה זרה זאת. אולם לפעמים עלינו לדעת לוותר, בשם הציונות, על תגובות הנובעות מערכיה המקובלים של הפטריוטיות המצוייה, אם התבונה מלמדת זאת.

דבריהם של המתקיפים את המצדדים ב"איפוק" מקבילים בעיני באופן מוזר לדברי אנשי השמאל, הטוענים שאילו היה מצב שלום עם הפלשתינאים, מצבנו היה שונה. יש ביניהם אומרים, כא"ב יהושע, שאילו היתה קיימת מדינה פלשתינאית על ידה של מדינת ישראל, לא היה סדאם חוסיין יכול לרתום את הבעייה הפלשתינאית לטובתו. אחרים, כצלי רשף מ"שלום עכשיר", בראיון בעתון "חד-שות", טוענים שאילו היתה קיימת מדינה כזו יכולים היינו אפילו לזכות ולהיות חברים בקואליציה, ולא להיות, כפי שאנו היום, מנודים ממנה. נגד עמדה מעין זו יש להתמרד. במידה מסויימת יש לומר שזיכנו הקב"ה לא להיות חלק בקואליציה זאת, הנלחמת כמובן למען האינטרסים שלה. אומנם כן, יש גם חזון מוסרי ומטרות הגונות בעמדתם של האמריקאים, אולם אם שליחות הקואליציה

בנוייה על הוצאת העיראקים מכוויית, הרי שמטרותינו הפוכות לחלוטין. מבצע סיני היה דוגמה אומללה בה שיתפנו פעולה עם מעצמות שניהלו מלחמה למען האינטרסים שלהן. אם נחבר את שתי העמדות, נמצא, אף כי מדובר בתרגיל אינטלקטואלי, דברים מעניינים ומוזרים. אנשים רודפי שלום מסוגלים לנדב חיילים ישראלים להיהרג ולהרוג, להילחם במלחמה שלא היתה נוגעת להם – שהרי יש מדינה לפלשתינאים, כדי לזכות להיות חלק בקואליציה מלחמתית, בה נמצא את עצמנו באינטגרציה באזור. הבעייה כמובן אינה כוויית, אלא המגלומניה של השליט מבגדאד. הטיפול באינתיפאדה שלפני המשבר נראה בעיני גלותי יותר מאשר האיפוק הנוכחי. נדמה לי שהערבים מבינים זאת, והם מונים אחד לאחד את הרווחים, כן ירבו. גם הביקורת של הימין וגם הביקורת של השמאל, מורים לדעתנו על חוסר אותה תבונה אינסטינקטיבית שגילה הפעם, ביודעים או בלא יודעים, העם הפשוט.

עם תום המלחמה

אין ספק שמחכים לנו ימי מבחן אחרי המלחמה. מבלי להיכנס לסוגייה בכללותה, אעיר רק הערות אחדות.

האם המלחמה הוכיחה שקיים סדר חדש, המושתת על צדק בינלאומי, ומערכת בינלאומית אמינה ובעלת שיניים, שבמרכזה מועצת הבטחון: "האו"ם כבר לא שמוס"? (ירמיהו יובל, ידיעות אחרונות, 12.11.90). אינני מקבל קריאה זאת. המצב שהיינו עדים לו – מבחינתו של האו"ם – לא היה רחוק ממה שהתרחש במלחמת קוריאה. אמנם כן, מעמדה של בריה"מ השתנה, וממילא גם תפקידה באו"ם, אולם אין הדבר נראה בעיני מספיק כדי לבשר על שינוי יסודי במוסר הבינלאומי. על כל פנים, עדיין לא.

האו"ם אינו "שמוס", מפני שהוא מהווה חותמת הכשר, בדיוק כחברות הערביות בקואליציה. את השתקת כוח הווטו של בריה"מ היה אפשר לקנות במענקים או אף בהלוואות של כמה מיליארדים. בריה"מ מהווה חותמת הכשר בלבד, בגלל שהיא לא תגיב על

הגזים שהוטלו על הכורדים, אלא על הפגיעה במקורות הנפט. שלא כפרופ' יובל, משוכנע אני שהפער בין ה"ריאל פוליטיק" לבין המוסר הבינלאומי, הוא נתון קבוע בהיסטוריה. אומנם כן, בין שני אלה עומד רובד שלישי, של הנורמות הבינלאומיות. אבל דווקא נורמות אלו מהוות חומר ביד היוצר, למניפולציות במוסדות הבינלאומיים השונים. אם האו"ם איננו שמום, אז הוא נעשה מסוכן יותר.

למרות הכל יצרה המלחמה אפשרויות חדשות, ולא רק בצידה השלילי, אלא בכך שהיא שהעבירה מן העולם את סכנתו של המן נוסף. המלחמה יכולה להיות חשובה גם מצידה החיובי. אומנם כן, מדינות משתתפות במלחמה כדי לחלק שלל וביזה. שלל כלכלי ומדיני. מבחינה זאת, אנו שהחרשנו עלולים שלא להשתתף בחלוקת השלל, ואף חייבים להיות זהירים לא להיות נאלצים לשלמו. אולם למרות זאת, יכול להיות חיוב במלחמה. בצורה מוזרה, לכאורה, דיבר הראי"ה על תפקידה של המלחמה: "כשיש מלחמה גדולה בעולם, מתעורר כח משיח" (אורות עמ' יג). דברים אלה של הרב זכו להתייחסויות רבות בצוק העיתים. לפעמים, כך נדמה, בצורה בלתי נכונה.

כדי להבין את דברי הראי"ה, עלינו להדגיש שיש ביחסים הבינלאומיים שני ממדים לפחות: צדק ויציבות. לא נכנס לשאלת מהותו של הצדק. נניח בפשטות מטרה בינלאומית צודקת כלשהי. אנו רוצים להגיע לאותה מטרה, אך כדי להגיע אליה, אנו חייבים לפגוע בסדר הקיים. במילים אחרות, שני מימדיה של המציאות הבינלאומית, צדק ויציבות נמצאים בקונפליקט מתמיד. כאן נעוצה המחלוקת בין שמרנים לבין רדיקאלים. השמרנים בוחרים ביציבות, הרדיקאלים בצדק. מכאן הסכנה הגדולה שבכל שינוי, הקשור על פי רוב בשינוי הסדרים הפוליטיים או הכלכליים.

לפעמים נכפתה המלחמה על העולם על ידי עריצים ורשעים. סיומה של המלחמה הוא "עת הזמיר, זמיר עריצים, הרשעים נכחדים מן העולם והעולם מתבסס... ואחר כך כתום המלחמה מתחדש העולם ברוח חדש". המלחמה פירושה הרס היציבות, וממילא היא מאפשרת סדר חדש. הסדר החדש הוא פרופורציונאלי למלחמה: "ולפי ערכה של גודל המלחמה בכמותה ואיכותה ככה

יגדל הצפייה לרגלי משיח שבה". הראי"ה מדבר כאן על ציפייה. אם הסדר החדש יהיה מוסרי יותר, הוא יהיה בבחינת "רגלי משיח". אין ההיסטוריה אפוקליפסה הכרחית הרמוזה בגימטריאות, אלא ציפייה של אפשרות שיכולה להתממש וחלילה גם להתקלקל. זו ציפייה המחייבת את האדם לתגובה ופעולה. ליתר דיוק, – כך נדמה יש להבין את הדברים – האפשרות תתממש, אך לא ברור אם באורח מישור או בדרך טראגית. כשחכמים אמרו שאין בן דוד בא אלא בדור שכולו חייב או בדור שכולו זכאי, הם לימדו אותנו, לדעתי, שההיסטוריה פתוחה לעתידים אפשריים שונים. דווקא בשנים האחרונות למדנו את הכלל הגדול, שההשגחה מבטאת את עצמה בהיסטוריה, בהופעתו של הבלתי סביר והבלתי צפוי. וזאת, ארשה לעצמי לומר, לא מבחינת התבונה האקדמית של המומחים למיניהם ולא מבחינת תבונתם של מפענחי הנבואות. חידושים אלה שאינם ניתנים לצפייה הם הניסים הגדולים עליהם יש לברך בימינו. אילו אפה של קליאופטרה היה קצר יותר, ההיסטוריה היתה שונה. גם בפעם הזאת מעשה של אדם הוא ששינה את ההיסטוריה. הניתוח האינטלקטואלי המבריק של המנתחים לא ניבא התפתחות זאת. מיגורה של מכונת מלחמה בעקבות שגיאותיו של מי שבנה אותה, הוא נס נוסף בשרשרת זאת. אילו סדאם היה נכנס לירדן במקום לכוויית – ההיסטוריה היתה אחרת.

אומנם כן, בשביל הרשע המערכת המלחמתית היא אם המערך כות, אם למלחמות הבאות. עבור הצדיק, סיומה של המלחמה הוא אם השלום. זה היה בדיוק הרקע ההיסטורי למאמרו של הראי"ה. בסיומה של מלחמת העולם הראשונה אפשר היה לצפות לסדר חדש. אולם בני אדם – המעצמות – איכזבו ובגדו, וקודם כל בגדו בישראל. אומנם כן, כפי שאמרתי לעיל, היו במלחמות ארה"ב יסודות מוסריים. אולם קל יותר היה להראות זאת במאבק, באותו שלב – כדברי הרב – "בו לא יכופר לארץ לדם אשר שופך כי אם בדם שופכר". היסודות המוסריים האלה לא באו לידי ביטוי בסיומה של המלחמה. בסיומן של שתי מלחמות העולם היתה אכזבה, ולא רק חלקית. ארה"ב ניבאה תמיד בשתי קולות, מחוייבות לעולם

וסגירות. היא סיימה את מלחמת העולם הראשונה בהפניית עורף לפוליטיקה העולמית וחזרה לבדידותה. אותה מלחמה הסתיימה אף בפעילות של נקם כלכלי מצידן של בעלי הברית, בצורת פיצויים מכאיבים של גרמניה. מידת הדין גברה אז וקילקלה את השורה. לעומת זאת, מלחמת העולם השנייה הסתיימה בתוכנית של מידת החסד, לאור המלחמה הקרה שקילקלה הרבה מהישגיו האפשריים של הניצחון נגד הנאצים. בסופו של דבר האימפריה הרוסית קרסה, והמצב הוא שכיום, בעיני, עומדים אנו במצב המזכיר מאוד את הסדר העולמי שהיה קיים לפני מלחמת העולם הראשונה. אומנם כן, קיים האח הגדול האמריקאי. אך הבעיות הלאומיות השונות מתעוררות מחדש. ועל רקע הסיכסוכים הלאומיים החדשים, מתמודדות מעצמות כלכליות ביניהן על השוק. מי שהאמין כי הגיע הקץ להיסטוריה היה ספק-תמים ספק-אויל. במציאות הנוכחית יש תקוות, אך ללא ספק יש סימן שאלה ענקי.

בזכות הלינקג'

יתכן שנחזור מהר לבעייה הפלשתינאית, בנוסח זה או אחר. ואומנם כן, אני שייך לאלה המאמינים בלינקג'. לא בקישרור פוליטי המקדם אינטרסים, אלא בגלל שאני מאמין – כפי שלימדנו נתן הנביא – שפתרון בעיות ניתן להיעשות רק בדגמים בהם אנו לא מעורבים. אוראז אנו חורצים את גורלנו שלנו בצדק וביושר. רק אחרי חריצת המשפט מותר לנו לגלות "אני האיש". לא תמיד ההפתעה אפשרית. בלינקג' אנו יכולים לעשות זאת. זה נכון לגבי דידנו וזה נכון לגבי כל העולם כולו.

אין ספק כי לא קיים הבדל עקרוני בין כוויית לבין הארצות הבלטיות. אולם לא על הקישרור המעניין הזה רוצה אני לדבר. לא ארחיק עדותי עד שם. אשאר באזור. מחוץ לבעיות הקריטיות הנובעות ממהות המשטרים, ומחוץ לסכסוכי גבולות, נותרו לדעתי שתי בעיות לאומיות חשובות במזרח התיכון: הבעייה הפלשתינאית והבעייה הכורדית. הן יכולות להיות מודלים הדדיים לפתרון.

הפתרון היחידי הוא סדר חדש, בו העמים יפתרו את הבעיות גם מתוך צדק טריטוריאלי. לעיראק, בראש ובראשונה, וגם לארצות השכנות יש חובה לתת מולדת לעם הכורדי. אם פתרון זה יתקבל, אין לי ספק שגם ישראל, ירדן, סוריה, מצרים ולבנון, ישמחו לפתור את הבעייה הפלשתינאית באופן דומה.

אינני יכול לסיים מבלי להעיר על לינקג' "קטן" נוסף שאותו אנו חייבים ללמוד מהמאורעות. ברור לי, שקריאתי ללימוד לקח זה היא נאיבית. אולם נראה לי שמחובתי לעשות אותה. עדים היינו למסחר אכזרי בנשק. אנו חייבים ללמוד מכאן את הצורך להגביל באופן רציני גם את מכירת הנשק מצידנו. קל וחומר אם הוא יכול לשרת רודנים בדיכוי עמם, נוסח משטרים מסויימים באמריקה הלטינית. בוודאי, חובה עלינו להפסיק לחלוטין את פעולתם של גורמים פרטיים המשתתפים ולוקחים חלק במכירת נשק ובהדרכה צבאית. והקב"ה ימלא חסרוננו וימציא לנו רווח והצלחה ממקום אחר. פרשת "חוד החנית" הוא כתם שמחייב אותנו לחזור בתשובה. תשובה זו תהיה השלכה אקטואלית קטנה של חזון נבואי גדול על עולם בו לא יוחלף חוד החנית בחוד המזמרה, לא ילמדו עוד מלחמה, ומציון תצא תורה. תורה כפשוטה.

אדר תנש"א